

Az ökönómia előtt

BESZÉLGETÉS BRÓDY ANDRÁS KÖZGAZDÁSSZAL

AMIKOR 1973-BAN A KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI INTÉZETBEN MEGISMERTELEK, AZZAL LEPTÉL MEG ENDEM, AKI KÖZGAZDÁSZT AKKOR JÓSZERIVEL CSUPÁN A MARX KÁROLY KÖZGAZDASÁG-TUDOMÁNYI EGYETEMEN LÁTOTT, HOGY EGY ÖKONÓMUSNAK NEM KELL FELTÉTLENÜL AZ ÚJ MECHANIZMUS TOLVAJNYELVÉN BESZÉLNI, TUDHAT NÉMETÜL, SZERETHET ZONGORÁZNI, NAPOZNI ÉS HANYAG ELEGANCIÁVAL ÖLTÖZKÖDNI. EGYSZÓVAL ÁRADHAT BELŐLE AZ ÉLETKEZV, LEHET MÉGIS CINIKUS, EGY PICIT FELÜLETES ÉS SZEMTELEN, DE TISZTELHETI A „TUDOMÁNYT” EGYSZER-SMIND. AZ IZZADSÁG HIÁNYA JÓ HÁZBÓL VALÓ ÜRI-FIÚT SEJTETETT.

A „jó ház”, mikorra megszülettem, már hanyatlásnak indult, mert az apai nagyszülők mint hazafias zsidók, rengeteg kölcsönt jegyeztek az első világháborúban. Majdnem mindent elveszítettek, ráadásul a család egy része a Kommun elől Svájcba bujdosott, nem is jöttek vissza, mert Szabó Ervin baráti köréhez tartoztak, tehát kétszeresen lehetetlenné váltak, mint tőkések és mint baloldaliak. A második világháború után már csak egy nyomda, meg egy ház maradt a régi családi vagyonból. Államosították persze. Úgy döntöttem, nem jelentek be kárpótlási igényt, mert egyetértéssel államosították. Érdekes módon még apám is egyetértett. Szemrebbenés nélkül fogadta a hírt, hogy ő már nem igazgató, sőt nagyon örült, mert az Athe-neumhoz tették igazgatóhelyettesnek. Ez sokkal nagyobb nyomda volt, neki meg a nyomdaipar volt fontos egész életében, tehát boldog volt, amíg az éberséget nem gyakorolták rajta és állítólagos antidemokratikus magatartásáért – azt kifogásolta, hogy megszüntették az általunk kiadott Világot – ki nem tették a szűrét. '56-ban, két nappal a zrí előtt, 66 éves korában sikerült kivándorolnia Angliába, ahol aztán néhány év múlva meghalt. Egy idő után anyám visszajött, megelégedte a kinti állapotokat és élete végéig (1986-ig) Pesten élt. Tipográfus volt, művészi fokon.

– MILYEN VOLT AZ A SZEGÉNYEDŐ ÜRI HÁZ?

Láttam egy statisztikai zsebkönyvet Budapest virilistáiról, kiderül belőle, hogy a húszas években apám még mindig a város legnagyobb adófizetői közé tartozott. Engem mégis spártai módon neveltek, hetente kiszámolták például az 1 pengő 44 fillért, tejre, zsemle-re és villamosra. Én persze gyalog mentem, és ha tudtam, loptam apám tárcájá-

ból, mert nem számolta a pénzét. Korán kezdtem udvarolni, és az bizony pénzbe került.

– A KOMMÜNT HOGY ÉLTE ÁT A CSALÁD?

A szüleim 1917-ben házasodtak, bárcziházi Bárczi István, Budapest polgármestere adta őket össze. Anyai dédapám, egy Fritz nevű föltörekvő osztrák, tehetséges kőfaragó. Bécsből jött, hogy megfaragja az Országház köveit és utána rengeteg pesti szobrot csinált, sajnos homokkőből, ami hamar tönkremegy. Volt egy csodálatosan szép lánya, akit a nagyapám fölcsinált és miután post factum erősen körbeállták a kőműveslegények, feleségül is vette.

Ez a katolikus ága a családnak. Ha az ember zsidó anyától és keresztény apától származik, akkor mind a két valláshoz tartozhat. Én azonban nem vagyok keresztény, hiszen az apám nem keresztény, és nem lehetek zsidó sem, mert az anyám nem zsidó. Ez kellemes távolság a problematikától. A nagyamám, osztrák varróleány, élete végéig rosszul beszélt magyarul, ha számolt, funfcene-zekcenét mondott. De valami édesen gyönyörű volt.

– HOGY HÍVTÁK A NAGYAPÁDAT?

Maróti Rinteln Géza. Egyébként nemzeti hagyomány, a József utcában megvan még az eredeti kőfaragó műhely, most is szobrászok dolgoznak benne. Nagyapám volt az egyik látványfelelős 1919-ben a nagybudapesti május 1-ért. Mármint a dekorációért. Erre úgy jöttem rá, hogy anyám elmesélte: a Kommun alatt folyton tojást ettek. Töprengtem, honnan szerezték? Hát a nagyapám, aki pisztollyal a zsebében járt, mindennap friss krizantém volt a gomblyukában, mint egy magyar úrhoz illik, Teltsch Edével szépfittették együtt a bankokat Bárczi alatt, szóval ő tojástemperához vételezte a tojást a Közellátási Népbiztonságtól, az ünnepre. A Kommun után gyorsan kitakarodott Amerikába, ahol Detroitot építette, Saarinenékkal. Állítólag – ez anyám pletykája – a kisebbik Saarinen fiút nagyapám nemzette. Majd visszajött rengeteg pénzzel, amit azonnal zároltak, mert dollárban volt, ugyanis pont a gazdasági válság idején sikerült hazatérnie. Teljesen megkeseredve halt meg. Amikor Amerikában jártam, láttam egy pár épületet, amit csinált, jók voltak. Egy időben a Műegyetemen is tanított, ezért én később rendkívül zokon vettem, hogy nem vettek föl, holott eredetileg mérnöknek készültem. Így aztán elmentem matematikusnak. Fejér Lipót rám nézett és így szólt: ismertem a nagyapádat, gyere csak, és fölvev rendkívüli hallgatónak.

– A NAGYAPÁDNAL A TOJÁSOKON KÍVÜL MI KÖZE VOLT A PROLETÁRDIKTATÚRÁHOZ?

Ő volt az építész-mérnökök „atyja” és jó barátja, a Megfagyott Muzsikusz tiszteletbeli főszerkesztője, és a Várki-

Az interjút Kovács János Mátyás készítette. A beszélgetés teljes szövege a Bródy András 70. születésnapja alkalmából megjelenő kötetben (*Miért hagyjuk, hogy így legyen?*, Közgazdasági és Jogi, 1994, szerk. Madarász Aladár és Szabó Judit) olvasható.

oszkban az építész-hallgatókat művészetre és művészi magatartásra tanító doyen. Valahogy belekeveredik a Kom-münbe, legalábbis tojást vételez... Egyébként valószínűleg ő is zabigyerék, valószínű grófi származék, s – mint említettem – nagyanyámmal is kissé elszármazott anyámat, aki egész életében nem tudta ezt kiheverni. Titkolta. Nem járt középiskolába, magánúton tanult, sose érettségizett le, ezt is titkolnia kellett, közben nagyapám művelte, vitte körbe a világon és panaszkodott neki a nagymamára. Anyám egész életében szerelmes volt az apjába.

– HOGY TALÁLKOZIK ÖSSZE A BRÓDY ÉS A MARÓTI ÁG? A BRÓDYAKRÓL MÉG NEM MÉSÉLTÉL.

A nagyapám, Bródy Samu felsőházi tag, a *Pester Journal* főszerkesztője, már meghalt, mire én megszülettem. Volt hat gyereke, akiknek leszármazottai most élnek szerte a világban, hasonlóan nagy családokkal. Apám és egy fiútestvére maradt csak itt. Apám azért, mert a nyomdát kellett vezetni, ő egyébként mezőgazdász doktori címet szerzett a bécsi egyetemen, svájci tarka tehénből disszertált, így lett doktor és Gyömrői Editnek udvarol. Eredetileg Maróti nagyapa és apám síelés ügyben találkoznak, ők hozták be Delmár Walterrel ezt a sportot Magyarországra és buzgón síelnek, még akkor egy bottal, Huitfeldt-kötéssel.

– A BRÓDY NÉV HONNAN SZÁRMAZIK?

Nem tudom. A lengyelben a brody mindenesetre büdöset jelent. A család már a szabadságharc alatt itt van, Bródyként ipszilonnal írva. Bródy Sándor, az író, finoman azt mondja, hogy ő a „költő” ág, a másik a „szerző”. Az ő ága talán ki is hal Hunyady Sándorral. A másik ág pedig összeszedi magát és szétárad a világon.

– ÖSSZEJÖN HÁT BRÓDY LÁSZLÓ ÉS MARÓTI DOROTTYA...

Anyám 16–17 éves ekkor, bolond gyerekkori szerelem az övé egy csúnya fiúval, mert apám csúnya. Anyám pedig nagyon szerelmes, egy ilyen kivagyfi leányzó, aki nem hord harisnyát, csak görög saruban jár, kibontott hajjal. Nagyon szép, és apám imádja, mindhalálig.

– A BRÓDY-CSALÁD NEM AKARTA MEGAKADÁLYOZNI AZ ESKÜVŐT?

A Stern és a Weisz lányok alighanem rendkívül kellemetlenné tették anyám életét. Ezek előkelő, fein zsidó családok, amelyekbe a Bródyak normálisan házasodni szoktak, most viszont jön egy síksze, akinek bizonyítani kell, hogy művelt, és tud késsel-villával enni. Főleg pedig azzal kellett bizonyítania, hogy három fiút szül és azoknak zseniálisnak kell lenniük. Kifelé zseniálisnak, anyjuk előtt azonban örökké elégtelenek maradnak. Amiből mind öcsém, mind bátyám némi lelki sérüléseket szenved magának, az egyik depressziós, a másik eufóriás lesz. Én úgy a középben helyezkedtem el, és felettem sem múlik el nyomtalanul az anyai nevelés, hol depresszióra, hol eufóriára hajlok.

– VOLT VALAMI VALLÁSI CIVÓDÁS A SZÜLEID KÖZÖTT?

Semmi. Anyám először át akart térni a zsidó hitre, annyira szerelmes volt, apám szerencsére megmagyarázta neki, hogy ez butaság; viszont katolikusnak sem akarja nevelni a gyerekeket, ettől lettünk mi unitáriusok. Apám csúnya, de mégis charme-os, életöröms zsidó volt, minden ortodoxia nélkül. Anyám nyilatkozta későbbi éveiben:

ben: „apád nagyon szeretett volna élni, csak én nem hagytam”.

A bátyámat és engemet is a piaristákhoz íratnak be, mert apám úgy emlékszik, hogy ez fölvilágosult és liberális rend. Mire én odakerültem, sajnos már nem voltak ilyenek. A bátyám kibírta, én nem. Ő '20-as, én '24-es, az öcsém '31-es. A bátyámat a szüleim jó érzékkel kimenekítik majd 1937-ben Londonba, nyomdamérnöknek tanulni, ő aztán ott vált fizikussá és Bernalnak lesz az asszisztense, így kerül Amerikába. A várható háború előtt engem is ki akartak tuszkolni, az Eidgenössische Technische Hochschule Svájcba. Ezt megakadályoztam, mert szerelmes voltam első feleségemre. Gyerekkori szerelem volt Vajna Mártával, 14 éves koromban kezdődött. Amikor bevonultak a németek, a családok áldásukat adták rá, egyébként a két család nagyon utálta egymást. A Vajnaék gyógytörvényben utaztak és egyre több pénzük volt, a Bródy családnak meg egyre kevesebb. Mind a két részről mésalliance-nek tekintették a kapcsolatot, és egyáltalán nem szerették, hogy ez a két gyerek sülve-főve együtt mászkál, de amikor bejöttek a németek, akkor azt mondták, hogy úgy is megdöglének, hát házasodjanak össze.

– KANYARODJUNK VISSZA MÉG EGY KICSIT A GYEREKKORODHOZ. MILYEN CSALÁDDBA SZÜLETSZ TE BELE 1924-BEN?

A szüleim dolgoznak, nem érnek rá, nincs valami jó viszonyom velük, anyai nagymamámat imádom, vele németül beszélek, az öcsém tízéves koráig meg sem szólalt magyarul. Én is először „osztrácul” beszéltem, bécsi dialektusban. Anyám apámnál dolgozott, ez kellett is később, mert a zsidótörvények idején őt, a tipográfust lehetett kinevezni igazgatónak, mint árját. A húszas évekről igazán nincs emlékem, a harmincas évekről már bőven.

– MIKOR KEZDESZ EL LÁZADNI?

Valószínűleg az anyaméhben. 18 éves koromban kaptam az utolsó pofont apámtól, mert a pénzemem a mellényzsebembe dugdostam lezseren, mondván: én szarok a pénzre. Állati frász – „majd akkor szarjál, ha te kerested meg!” Továbbra is szarok rá.

– MILYEN A HÁROM FIÚ VISZONYA?

Rossz. Rossz, mert anyám állandóan versenyztet bennünket, mindegyikünknek azt mondja, hogy ő a libling, mindenkinek a fülébe suttogja, hogy valójában őt szereti mi pedig állandóan verekszünk. Pontosabban, én úgy emlékszem, hogy főleg engem vertek, mert Ferenc öcsém ugyan rabiátus, de olyan nagy a korkülönbség közöttünk, hogy már csak nem verhetem meg. Tamás bátyám és köztem viszont csak négy év volt... Miután három verekszoba volt, anyám azt a politikát választotta, hogy ha verekedés van, akkor az lesz megbüntető, aki a másik szobájában tartózkodott. Hiszen nyilván az provokált. Ezért bátyám meseterfogása, hogy berángat a saját szobájába, és ott pofoz föl.

– ASSZIMILÁNS VOLT A BRÓDY CSALÁD?

Nem vettem észre „igyekezetet”, de lényegében igen. Természetesen érezte magát magyarnak. Apámat ugyan zavarták a zsidótörvények, de ameddig lehetett, kerülgette az otrombaságokat. Nem is annyira a zsidótörvények miatt küldik a bátyámat Angliába, hanem inkább a várható háború miatt. Meg mert itt nem lehet egyetemre jutni. Politizálni a szó mai értelmében nem politizált az apám, de

szakmailag nagyon is szervezkedett. A Főnökegyesületben tevékenykedett, nagyon jóban volt a nyomdászszakszervezettel, és volt ez az Atelier-féle társaság, baloldali művészek egyesülete... Mégis politikainak tekinthető, hogy a Nyugatot nyomta és nem számított föl érte semmit, vagy olcsón adta, mikor hogy, Thomas Mannért rajongott, a kiadó is az S. Fischer céggel tartott kapcsolatot.

– VOLT VALAMILYEN IRODALMÁR HOLDUDVARA?

Erről anyám számolt be visszaemlékezéseiben, amikor a Radnóti eladja a *Naptárt*, a 12 hónapra írt versét, mert éppen pénzre van szüksége és anyám fölfelé, Radnóti pedig lefelé alkuszik. Gyerekkoromban anyám holdudvara jelent meg előttem, mindig csak férfiak, nő nem lett befogadva, tehát Kner Imre, Berény Róbert, Gottsegen György, az orvos, Beér János, aki a nyomda ügyésze volt és aki közvetített köztem és apám között, ő volt lázadásaim értelmezője.

– HOGY KERÜLTÉL KAPCSOLATBA KÉSŐBB AZ IRODALOMMAL?

Márta útján elsősorban, aki bátyja, Vajna János révén a Karinthy-féle társaság beltágja. Én olyan kisfiú voltam. Rövidesen ugyan dolgozni kezdtem, tulajdonképpen 14 éves koromtól, mert untam apám zsebeinek fosztogatását. Szedőgépszerelő és könyvkötő is voltam, valamit mindig csináltam még a gimnázium mellett, aztán elkezdtem a *Rádióújságnál* dolgozni, majd a könyvkiadóban.

A piaristáktól harmadikban kirúgtak, akkor átkerültem az evangélikusokhoz, onnan negyedikben tettek ki. És akkor kerültem a „Mintába”, a Trefort utcába. Ott volt két emlékezetes tanárom: Kerecsényi Dezső, aki irodalmat és Hencz István, aki matematikát tanított és akik kiálltak értem mindenfajta igazgatói megrovás ellenére. Borzasztó gyerek voltam, úgymond destruktív, és ezt meg is akartam mutatni mindenkinek. Később ezt a vágyamat már lecsiszoltam, ma már csak titokban munkál.

– CIGARETTÁZÁS AZ ÓRÁN, KIABÁLÁS A FOLYOSÓN, VISSZAPOFÁZÁS A TANÁRNAK?

Pontosan. És fölkelés óra alatt és kivonulás, mert unom, és elég sok verekedés is. Főleg engem vertek, de ez nem zavart. Később egyszer, amikor ijedtemben az osztály legerősebb fiúját, a Vámost elvertem, valami kosárlabdaügyben, akkor, amit én addig nem csináltam, arca mentem, be is vertem az orrát, úgy hogy lett egy kis respektusom.

– A MATEMATIKÁN KÍVÜL MI ÉRDEKELT?

Az irodalom. Ugye mindent lenéztem, ezt kifejeztem Kerecsényinek is a tanszéki könyvtár rendezése közben, mondván, én a Kosztolányit távolról sem tiszteltem. Mondta: „olvassa el a Hajnali részegséget, és aztán jöjjön el megint”. És akkor berogytam. Szóval a Kerecsényinek egy kicsit szót fogadtam, meg a Hencznek is. Egyébként pokoli volt. Kezdődött azzal, hogy vigyázzba állni, mert Horthy Miklós névnapja van. Füttyültem Horthyra, mindenre füttyültem. Aztán jöttek az elsőtétítési gyakorlatok. Akkor én az összes spalettát becsuktam a tízpercben és amikor a tanár kérdezte, hogy mi van, mondtam, hogy próbálkozunk az elsőtétítéssel. Teljesen kezelhetetlen voltam.

– DE HÁT MI ADTA NEKED EZT AZ ERŐT, NEM VOLT VESZTENI VALÓD? TÉGED NEM LEHETETT REVOLVEREZNI?

Nem zavart, ha veszíték. Ma se zavar, vagy nem túlságosan.

– NYELVEKET MIKOR KEZDTÉL TANULNI?

Németet nagyanyámtól, Marczaly Póli tanított angolra, a Marczaly történész lánya. Még emlékszem, a *Happy Prince*-et olvastuk, ez volt az első angol olvasmányom még a háború előtt. A nyelvet igazából később, Angliában meg Amerikában tanultam meg. Franciául nem jól beszélek, de értem, olvasom a nyelvet. Amikor Nizzában voltam előadni, a hallgatók egy idő után kértek, hogy mégis inkább angolul beszéljek.

– HOGY BÍRTA EGY ILYEN LÁZONGÓ GYEREK A LATIN ÉS A GÖRÖG BIFLÁZÁST?

Görög nem volt. Ahelyett gyorsírást vettem. A Ricsajnál, ez volt a csúfneve Wagner tanár úrnak, aki mind a kettőt tanította. Elég rendszeresen leöntöttem vízzel a második emeletről. Gyorsírni jól tudtam, de mára már elfelejtettem. Latinból nyolcadikig bukdácsoltam, akkor félévben megkérdezett a latintanár, hogy mit akarok. Mondtam, természetesen kitűnőt. Nekiálltam, lefordítottam Horatius összes ódáját gyakorlasképpen. Jelesen érettségiztem. Hajlalom volt elhanyagolni a dolgokat az utolsó pillanatig.

– MÁR ISKOLA ELŐTT TUDTÁL OLVASNI?

Emlékezetem szerint nem. Számoltam és valami arányérzésem, nagyságrendi érzésem korán kialakult, beleértve azt, hogy mi a fontos, mi nem. Ami nem fontos, azzal csak akkor törődöm, ha valami imminens veszély van.

– VERSEKET ÍRTÁL?

Nem. Soha, de elég sokat tudtam betéve.

– TEHÁT A HÖLGYEKNEK NEM ÍRTAD, HANEM CITÁLTAD A VERSEKET. ÉS A ZENEI ÉRDEKLŐDÉSED HONNAN ERED?

Kozma Erzsébet volt a zenetanárom, most Ausztráliában él, ő később a Zeneakadémia titkára volt, Kozma Lajos műépítész lánya. Kozma is hozzátartozott családnk vonzási körzetéhez. Szintén elég baloldali ember volt, szintén nem jutott munkához. Azt hiszem, főként zsidó volta miatt. Egyik legtehetségesebb építész volt Magyarországnak. Erzsébet nagyon jól zongorázott és bátyámat tanította, velem viszont föladta a dolgot. Volt viszont egy Jászó F. Viktor nevezetű barátom, később egyetemi docens, a Haditechnikai Intézetben halt meg a német megszállás alkalmával, mellesleg dzsesszzongorista, tőle tanultam dzsesszelni. A dzsesszbe merülve nagyon megtetszett Bartók ritmikája és visszairatkoztam Erzsébethez azzal a föltétellel, hogy én csak Bartókot és Bachot vagyok hajlandó gyakorolni. Még Mozartot sem akartam játszani.

Sok minden meghíúsult az életemben, mert elég korán felismertem a korlátaimat. Karmester szerettem volna lenni. Ez körülbelül 14 éves koromtól 18 éves koromig tartott. Már volt operabérletem, mellettem ült Kórodi Gida, aki karmesternek készült. Felmértem, hogy ő a tehetség. Ugyanígy döntöttem a matematikáról. Rényiivel, Schulhof Katival és Schweitzerrel jártam egyetemre, ők tehetségesebbek voltak. Rájöttem, a tiszta matematika nem az én területem. Valahogy természetesen mértem fel a mezőnyt, hogy hol lehet, hol nem lehet érvényesülni, mi és hogyan érdekel.

– MI VOLT AZ ELSŐ ZENESZERSZÁMOD?

Zongora. A dzsesszkorszakban kezdtem bendzsózni. Később, amikor Afrikába mentem, spanyol gitárt vittem magammal, ott viszont rászoktam az orgonára. Mindig szerettem négykezesezni. Lukács Györgyhez való viszonyom tulajdonképpen feleségéhez, Gertrúdhoz való viszonyom volt, akivel négykezest játszottam minden héten. Minden fajta rumlin keresztül. Majdnem haláláig. Mostanában szintetizátorral és mindenféle elektronikai segédeszközzel bajmólok.

– MOST BESZÉLJÜNK EGY KICSIT A SPORTRÓL, EZ IS HOZZÁTARTOZOTT AZ ÚRIFIÚK ÉLETÉHEZ.

Gyerekkoromban Zebegényben nyaraltunk, ahol nagyapám műtermet, házat épített, valószínű hogy a Velencei Biennálén szerzett pénzből és építőelemekből, mert meglepően hasonlított az egész a Biennáléhoz. A Maróti-villa most is megvan, nem kértük vissza, pedig azt már disznóságnak éreztem, hogy elvették. Anyám hosszan pereskedett, hiába pereszt.

– VOLT VALAMI VISZONYOD A ZEBEGÉNYI FESTŐKKEL?

Persze. Szőnyi lányának próbáltam udvarolni, Berény Ancsurnak is és nagyapám ott próbált országzászlót csinálni, meg Zebegény-mozgalmat, szóval helyi figurákat, aztán Zebegényt átvették a nyilasok, majd később a kommunisták. Zebegény kényszer is volt, nagyapám zsarnokként uralkodott. A bátyámat szerette, engem nem különösebben kedvelt, és hát ott kellett tölteni a nyarat. Úgy szabadultam, hogy vettem magamnak, saját keresményből egy kis kajákat és lejártam Lepencére, Szegváriékhoz – ez megingt Vajnákat jelenti. Visszafelé, a Dömösi szorosnál nehéz volt följönni. Állandóan sportoltunk: evezés, távolugrás, magasugrás, versenyfutás, úszás. Parasztgyerekekkel. Nagyapám atlétikai szervező is volt.

– EGÉSZSÉGES GYEREK VOLTÁL?

Volt néhány halálba menekülésem: két koponyalékelés, kanyaró, tifusz, amit lehetett, összeszedtem. Több ízben elóhajtottam halálozni tízéves koromig. Ami megedzett, az részben anyámnak az a rendkívül undok szokása volt, hogy minden reggel hatkor bekergette fiait a Dunába. Borzalmasan utáltam. Részben aztán a munkatábor tett jót, mert sokkal többet ért, mint a sportolás. A sportot addig csinálja az ember, amíg kedve van, a lapátolást viszont addig, amíg tele nincs a vagon.

– A REGGELI KÉNYSZERFÜRDŐ UTÁN VISSZAMEN-
TETEK LEFEKÜDNI?

Mi nem, de anyám azonnal. Anyám nem is nagyon szeretett úszni. Nagyanyám még kevésbé. Ő két ízben is úgy akart öngyilkos lenni, hogy belegázolt a vízbe. Nagyapám ugyanis elhozta egyik-másik amerikai szeretőjét vendégségbe, ezt nagyanyám rosszul tűrte. Kicsit nyugodtabb volt a légkör, amikor apám a hétvégeken megérkezett. A nagyapámba szerelmes volt az anyám, félt az öregtől a nagyanyám, a család rettegett, mert ő volt a megkeseredett művész.

– HOL TALÁLKOZTÁL A „PARASZTSÁGGAL”?

Ott volt a Rózsza Egylet Zebegény, amit a Károlyi család alapított. Tagjai virágnevekre hallgattak, a fiúk azok csak olyan fuszujkák voltak, a lányok azonban dália, rózsák,

meg liliomok. Örök egy képet, ahol lánynak vagyok öltözve, parasztruhában. Ne gondold, hogy bármi baloldali hatás ért volna. Főleg lányok után mászkáltam.

– KÖZBEN TERMÉSZETESNEK VETTED, HOGY ÚRIFIÚKÉNT BIZONYOS ELŐJOGOK ILLETNEK.

Szüleim spártai nevelése azt jelentette, hogy nekem sem volt több pénzem, mint a parasztgyerekeknek. Emlékszem, én voltam az osztályban az utolsó, aki hosszú nadrágot kapott. Nem hogy kivételezettnek, de határozottan elnyomottnak éreztem magam, akinek állandóan a nagypapa ruháiról szabnak át dolgokat, aki divatjamúlt cipőket kénytelen hordani, bátyjától örökli a ruhákat. Ha ma visszagondolok rá, hát az őserdő beteges proletárjának éreztem magam.

– SEMMI LUXUS? KÜLFÖLDRE NEM VITTEK?

Nem. Ezen majd fölrobbantam, s az egyik legfőbb vádnam volt bátyám ellen, hogy ő Amerikában is, Bécsben is járt, Svájcba is vitték síelni, engem meg nem, nem kerültem ki a hatvanas évek előtt külföldre. Mikor Svájcba ki akartak küldeni – ez lehetett úgy 1940–41-ben – akkor azt mondtam: csak úgy megyek, ha hozzájárulnak a Mártával kötendő házassághoz és együtt mehetünk. Hát akkor még nem járultak hozzá.

– VAN ARRA MAGYARÁZAT, HOGY A CSALÁD MIÉRT NEM LÓGOTT MEG IDŐBEN?

Anyám, aki járt Amerikában a nagyapámnál, valamiért megutálta az ottani világot. Később is, amikor a bátyám Angliából átment Amerikába, anyám nem volt hajlandó követni. Azt hiszem, az ottani kulturálatlanság tartotta vissza. Nagyapám úgynevezett művészi kultúrát oltott belé, Amerikában meg csupa ronda város van, amit nem érdemes megnézni. Meg a család igen törvénytisztelő is volt. Ezt akkor úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy ha a magyar zsidósággal tudatják, hogy holnap reggel fél nyolckor a Deák téren rézkarikat kap az orrába, akkor felsorakozott volna rézkarikáért. Veszekedtem is a szüleimmel, hogy én nem megyek a munkatáborba, akkora itt a kupleráj, hogy észre sem veszik. Ez már 1944-ben volt. És akkor azt mondták, nézd, az apádat a Volksbund keresi, mert szemet vetettek a nyomdára, ne csináld, ez kellemetlen nekünk. Mint jó fiú, elmentem a munkatáborba, kifejezetten a szüleim kedvéért. Abban bíztak, hogy ezt a háborút már úgyis elvesztették a németek, tehát valahogy ki kell bírni. Ez jellemző volt korosztályom véleményére is: ez egy szar ország, szar állapotban, de semmi baj, ki kell bírni a háborút, mert van egy magyar értelmiség, amelyik majd utána rendbehozza.

– EZ AZÉRT NEM „MAUL HALTEN UND WEITERDIE-
NEN”...

De, volt benne törvénytisztlet is. Emlékszem egy összeütközésre az apámmal: lógtam az iskolából, mert Mártával elmentem a Pálmaházba, és a Pitroff tanár úr éppen aznap volt hivatalos hozzánk teára. Lebuktam. „Nem láttam az Andriskát az iskolában.” – „Miért nem?” – „Hát, beteg voltam.” – „Nem voltál beteg.” – „Bele volt írva az ellenőrzőbe.” – „Te az én aláírástomat hamisítottad!” – „Nem én hamisítottam, versenytárgyalásra kiadtam, hogy ki tudja a legjobban utánozni az aláírásodat.” Apámnak elkezdett gyöngyözni a homloka, hogy az ő gyereke aláíráshamisító. Mert akkor már jön a lopás, a csalás, az ölés...

– NEM ÉRT TÉGED SEMMIFÉLE ZSIDÓELLENES TÁMADÁS VAGY PISZKÁLÓDÁS A HARMINCAS ÉVEK VÉGÉN, A NEGYVENES ÉVEK ELEJÉN?

Nem. Nem tartom és nem tartottam magamat zsidónak. A munkatábor is nagyon fura volt. Ott kevés zsidó volt. Herman Maxival és Bächer Mihállyal, Keéri-Szántó Imrével voltam – tudtommal „igazi” katolikusok – és egy csomó szocdemmel, meg felvidéki baloldallal. Szóval még a munkatáborban sem volt zsidóüldözési tudatom. Emlékszem, amikor a front mögött lesétálunk Szegedre és nem volt pénzem, akkor elmentem a Jointhoz és azt mondtam, hogy én nem vagyok zsidó. Nincs pénzem, adjanak – kértem –, adtak is. De már azt a fehér báránypőré mellényt, amiről meg lehetett a segélyezettkeket ismerni, nem voltam hajlandó hordani, hiába szedték le rólam is a bőrkabátot az orosz felmentő seregek. Én nem vagyok zsidó. Ma sem. Most, öregkoromra kezdek néha mérgeledni, és ha valaki nagyon zsidózni kezd, akkor hajlandó vagyok szájon vágni. Én kérem más vallású vagyok. Az én kaszton- és társadalmonkivüliségem sokkal erősebb annál, hogy csupán zsidó legyek vagy most nyugdíjas. Később például tőkés lettem a kommunista pártban.

– ÉS A BARÁTI KÖR?

Két barátom volt, mind a kettőt még az evangélikusoknál szereztem. Cserkészbarátaim voltak, öregebbek nálam, valami kis homoszexuális árnyalata is lehetett a dolognak. Az egyik a már említett Jászó Viktor, a másiknak a nevét szerencsésen elfelejtettem. Csepelen dolgozott, mérnök volt. A háború után kivitték Oroszországba és aztán fogak nélkül jött meg. Ő volt az egyike azoknak, akitől a gulágról 1952–53-ban hírt kaptam. A „legzsidóbb” kör, amibe elmentem, az a Vajda János Társaság volt. Nem jártam rendszeresen, Márta vitt oda. Rajta keresztül találkoztam Karinthyval, Devecserivel meg Örkénnyel. De erre a társaságra sem volt jellemző a zsidóság tudata. Örkény például tisztában lehetett vele, hogy zsidó származású, én viszont erre csak később jöttem rá. Hazajött Franciaországból egy Rex nevű kutyával, olyan dzsentri módon viselkedett, hogy na. Szilágyi Jancsi, azt hiszem, nem is zsidó. Buba (Rényi Alfréd) persze zsidó volt, Alexander Bernát unokája, de inkább matematikus volt, ami még nemzetközibb....

– TEHÁT NEM SIETTETEK KIVÁNDOROLNI. LEHET, HOGY ÉLVEZTÉTEK IS EZT A KVÁZI FÖLDÖNKÍVÜLI LÉTET? NEM VOLTATOK BESOROLHATÓK, LEGALÁBBIS AZT HITTÉTEK.

Veszélyes lét volt ez, és tudtam, hogy ha én elmegyek munkatáborba, akkor nagy valószínűséggel végem. A tábor végül is olyan operett-munkatábornak bizonyult, ami azt jelenti, hogy csak kétharmada halt meg az embereknek.

– HOL DOLGOZTATTAK TITEKET?

Jolsván, aztán Miskolcon, a ládi fatelepen, Garadna, Lillafüred – ott rönköltünk, szép vidék volt.

– MINEK KÉSZÜLTÉL, MI LETT VOLNA VELED, HA NINCS EZ A HÁBORÚ?

Amikor mérnöknek nem mehettem, beiratkoztam matematikára és lassan átvettem a Hungária Könyvkiadó iránítását. Bizonyíthatóan két évet végeztem el matematikából Pesten Fejérenél, utána még jártam Szegedre Rieszhez a fölszabadulás után. (Én továbbra is fölszabadulásnak tar-

tom.) Tehát le tudtam volna vizsgázni, de közben családom lett.

– VOLT VALAMI ÉRZÉKED A TECHNIKAI DOLGOKHOZ, HOGY MÉRNÖK AKARTÁL LENNI?

Nagyon korán rádióamatőr lettem. '34-ben építettem egy hordozható telepes rádiót, ami még szólt is. A piaristáknál fizikai nagy ezüstérmet kaptam. Az elektrotechnika mindig is érdekelt.

– KÉSŐBB BELESZERETTÉL A SZÁMÍTÓGÉPBE, ÚJABBAN TERMODINAMIKAI HASONLATOKAT HASZNÁLSZ, ÉS VIDÁMAN KERTÉSZKEDSZ – HONNAN SZORULT BELÉD EZ A TERMÉSZETTUDOMÁNYOS ÉRDEKLŐDÉS?

Szerettem szerelgetni, jó kézügyességem volt. A nyomdában finommechanikával meg szedőgépszerezéssel foglalkoztam. Az elméleti fizikától Ribár riasztott el, aki 1919 után följelentgette tehetséges kollégáit, és így került ki egy nagy fizikus generáció Nyugatra. Ez persze csak később derült ki. Akkor csak az volt világos, hogy rosszul tanít, és hogy ez a fizika rendetlen, fogalmait kellően nem tisztázó szakma. Bár kötelező, mégsem vagyok hajlandó hallgatni, mert én tiszta matematikát hallgatok.

– UGYANEZEK AZ ELLENÉRZÉSEID VOLTAK A KÉMIAVAL ÉS A BIOLÓGIÁVAL SZEMBEN? MIÉRT NEM LETTÉL ORVOS?

Eszembe sem jutott. Volt egy nagyon tehetséges hematológus unokabátyám, aki egyszer bevitt a kórházba. Valami lumbálpunkciót végzett, azonnal elájultam. Meg annyit voltam beteg, hogy félttem az orvos bácsiktól.

– ÉS A JOG, A PÉNZÜGYEK, AZ ÜZLETI ÉLET? EZEK NEM VONZOTTAK?

A jogot lenéztem. A business nem érdekelt. Még később is, Zambiában, minden hallgatónak, aki kérdezte tőlem, hogy közgazdász vagy üzletember legyen-e, azt mondtam, menjen közgazdásznak, mert a business fölszedi majd egy fél év alatt, üzletemberből viszont soha nem lesz jó közgazdász.

– NO ÉS A POLITIKA? HOGY MARADTÁL KI BE-LŐLE?

Az irodalom érdekelt. Vájt füllel és éles ítélőképességgel. Persze ellentétben voltam a baráti körömmel is, mert nem Devecseri Gábort tartottam nagy költőnek, ahogy illett, hanem Radnótit. Ami a politikát illeti, a nyomdában dolgozva beléptem a szakszervezetbe. Egy ideig még a kommunisták is elismerték, hogy „munkásmozgalmi múltam” '43-ból ered, de aztán úgy döntöttek, hogy mégsem. Az akkori pártokat egyszerűen nem vettem komolyan.

– MILYEN LAPOKAT OLVASTÁL, MILYEN KÖNYVEKET FORGATTÁL?

Újságot alig olvastam. A *Nemzeti Sport*ot néha megnéztem. Nyomtuk a *Magyar Nemzet*et. Meg az *Esti Kurír*t. A népi írókat már akkor meglehetősen bizonytalan tehetségeknek és zavarosoknak tartottam. Olvastam persze Illyést, Főjót, Kodolányit, Németh Lászlót, Szabó Dezsőt, de az akkori ízlésemet Radnóti formálta. Futólag ismertem is, Nagy Lajost viszont igen közelről.

A Hungária Könyvkiadónál ugyanis ún. placcágens is voltam, aki az újdonságokkal elmegy a könyvkereskedők-

höz és rábeszéli őket, hogy rendeljenek belőlük, és tegyék őket a kirakatba. Nagy marsrutám volt, Nagy Lajostól Püskiig minden könyvkereskedőt megismertem. Püskit borzasztóan utáltam, egyébként ő is engem. Nagy Lajosnak volt a Nagymező utcában egy kis könyvesboltja, és valami miatt órákat ültem ott, dumáltunk és talán szerettük is egymást. Később aztán szerző lett nálunk. Keserű volt, gyomorbajos volt, de hitele volt minden szavának. Déry fordította Howard Fast műveit, a Krúdy családból a mamát, Zsuzsát ismertem. Egészen véletlenül jöttem össze Beck Andris szobrásszal egy koncerten, akivel (modellnek használt) hosszan beszélgettünk. Ez volt a legbaloldali ismeretségem.

– RENDSZERESEN JÁRTÁL KONCERTEKRE?

Igen. Egy Máté passio nem történhetett meg neküm.

– A POLITIKÁT – MONDOD – ELKERÜLTED, DE MARXISTA IRODALOM SE KERÜLT A KEZEDBE?

Az első mű, amit már Szegeden olvastam el a háború után, Sztálin dialektikus és történelmi materializmusa volt. Nagyon nem tetszett. Igaz, *A tőkét* már a háború előtt láttam, apám könyvtárában megvolt, de nem olvastam el, csak beleolvastam. Az egészen egy mirigyláz alkalmából rágom majd át magam. 1946-ban három hónapon át ágyban kellett feküdnöm és remekül elszórakoztam *A tőkén*, hangosan röhögtem rajta. Tetszett nekem, azt hiszem, akkor lettem közgazdász.

– A HÁBORÚ ELŐTT NEM KERÜLT A KEZEDBE EGY-KÉT SZOCIÁLDEMOKRATA BROSÚRA?

Jártam a Népszava könyvkereskedésében, aránylag barátságos volt a viszonyom velük. Az újságjukat nem olvastam, és körülbelül 1943-tól úgy gondoltam, hogy ezek bizony mint munkást elárultak engem, ezekkel nekem semmi dolgom. A munkatáborba a Révai Nyomdából mentem el, ahova apám átraktott, hogy tanuljak, akkor épp a géptermében voltam segédmunkás. Jaj, de utáltam az indigó festéket, amikor hengert kellett mosni, mert az ember körme alá ment, és onnan állati nehéz volt kimosni.

– KÉPTELENSÉG LETT VOLNA A CSALÁDODBAN, HOGY VALAKI EGYSZERŰEN BURZOÁKÉNT VAGDOSSA A SZELVÉNYEKET?

Képtelenség. Nem voltak szelvények, és nem volt igazán pénzünk sem, pedig volt még vagyon, de rengeteg rokont kellett víz fölött tartani, nagyapám például nagyon sokba került. Jó, támaszkodhattunk a svájci rokonságra, de ez megalázó volt. Én a svájciakkal később szóba sem álltam, mert láttam, hogy milyen ruhát kapott apám, amikor kimentek Londonba, a bátyjától. Ez a kashaöltöny olyan volt, hogy a házmesternek sem lett volna pófám odaadni. A hematológus unokabátyám aki szintén megugrott '56-ban, nos, őt eltartották a svájciak, ameddig nosztrifikált, de minden fillért fölszámoltak neki, a gyerekneveléstől a diploma díjáig. Olyan szarevők voltak, hogy úgy gondoltam: köszönöm, ezzel nekem nincs dolgom. Én válogatom meg, ki tartozik a családomhoz. Ez a válogatás odáig ment, hogy az öcsémmel, aki nagyon hasonló hozzám, elhatároztuk, hogy nem is vagyunk rokonok. A testvériséget megszüntettük, most derült ki, amikor operáltak a lábammal, hogy alapjában véve mégis szeret. Amikor én valami fontosat írtam, azt mindig elküldtem neki, ő nem küldi el, amit csinál, de hát ő az okosabb, ő tud mindent jobban, ő éget le engem, és én hagyom. Nagyon kellemetlenné tet-

ték a családi életet számomra a szüleim. Úgy emlékszem, hogy karácsonykor, amikor megkaptuk azt a cipőt, amit úgy is meg kellett volna kapnunk, akkor direkt hamisan énekeltük a Mennyből az angyalt, és pofákat vágunk.

Pedig majdnem együtt disszidáltunk '56-ban. Anyám izgatottan telefonált Svájcba, hogy föltétlenül jöjünk ki, küld egy embercsempészt. Az öcsém és családja, én és a családom, és a nagybátyám, a Tószegi Antal későbbi feleségével. A hűlye teherautós bevitt minket Győr kellős közepébe, ahol lekapcsoltak. Jellemző, hogy az öcsémmel együtt oltári rumlit csaptunk, hogy „micsoda vicc, mi a gyerekeket visszük Csipkerekre, mert Budapesten sztrájk lesz, micsoda vicc, hogy minket igazoltatnak, azonnal telefonáljanak a Szikra Könyvkiadóba, hogy küldjenek kocsit az öcsémért”. Másnap reggel aludni kezdtem egy másik sofőrrel, aki azt mondta, hogy ötszáz forintért éppoly szívesen elvisz Bécsbe, mint Pestre, ugyanolyan messze van a két város. Én meg nem kérdeztem senkit, ösztönösen – mert életem nagy elhatározásai mindig ilyen ösztönösek (amikor fölrugtam a könyvkiadói állásomat, akkor is így csináltam) – azt mondtam: Pestre vigyen. Miért? Mert közben a feleségem úgy viselkedett, hogy világossá vált, hogy előbb-utóbb elválunk és nem megyünk ki, mert külföldön nincs erkölcsi bátorságunk a váláshoz. Az öcsémben meg fölismertem, hogy tényleg csak anyám unszolása miatt vágott neki, ő itt érzi jól magát. Valószínű, hogy ez tartotta a szüleit is itt Pesten, anno 1919-ben. Magyarok. Jellemző ez a gyerekeimre is. Bekószállják a világot. Sikeresek. De itt vannak otthon.

– SZAKADJUNK MOST EL AZ IFJÚKORODTÓL, AMELYET – ALIG ELÍTÉLHETŐ MÓDON – MAGÁNÉLETTEL TÖLTÖTTÉL.

18 éven át voltam szerelmes Mártába. A kulcsmondat az volt, amikor megismerkedtünk, és nagyon megtetszettünk egymásnak, hogy mondd, te is utárod a szüleidet? Igen. Később kiderült, hogy nem szakít a szüleivel. Teljesen visszaazonosult anyjához, bátyjához, s a válásnál a döntő szó részéről volt, hogy velem tartasz, vagy a „vasárnapiakkal”? Vasárnaponként a Vajna-családnál ebédeltünk, és utána föl kellett menni a hegyre Devecseriérkezhez. Szerettem, és ma is szeretem a Huszár Klárit, Gabit már nem imádtam annyira, és az egész lassan megfeküdte a gyomromat.

Márta bonyolult jelenség volt, nem akart velem lefeküdni csak érettségi után, addig hát kénytelen voltam a barátnőit megkörnyékezni. Pedig belé voltam szerelmes. A Mártának volt egy mozgásművész barátnője, nála bújt el, amikor időnként megszökött a szüleitől, és csak én tudtam, hogy hol van. Volt benne egy bizonyos természetes baloldaliság és haladásvágy, ahogy Radnótiban is van hallgató, ki nem mondott baloldaliság. Ezért van irodalmi értéke a Tersánszky Józsi Jenőnek, meg hitele, szavahihetősége, művészi értéke Nagy Lajosnak.

– A NYOMDÁBAN TE A MUNKÁSARISZTOKRÁCIÁVAL TALÁLKOZTÁL...

Igen, a legrégebbi szakszervezet, a legtanultabb, legműveltebb munkásréteg természetesen szocdem, annyira szocdem, hogy ezt már nem is kell megemlíteni, és 35 év munka után teljes fizetéssel megy el nyugdíjba. És nem igazán alázta meg az inasokat. A nyomda mellett Angyalföldre jártam ki kis stífteket reszelni, amivel pénzt szereztem, ott kezdtem a finommechanikát megtanulni. Ebédre

belapátoltam valami kenyeret, aztán rohantam vissza dolgozni. Természetes közegem volt a munka, mint ahogy természetes közege volt apámnak is, hogy bizonyos vasárnapokon kimenjen Dunakeszire, mert ott a Hungária szakszervezetének volt egy háza, ahol pörköltet főztek, söröztek és ultiztak és jól megvoltak.

– VOLT BARÁTOD MUNKÁSKÖRBŐL?

Azt hiszem nem, mesterem volt, akit tiszteltem, Bauer urat, a fő szedőgépszerelőt. „András, már megint murkszol!” – mondta, amikor a reszelő rondán állt a kezemben és lehetett látni, hogy nem lesz jó az, amit csinálók. Ő is szigorú szocdem volt, tőle is megkaptam, hogy soha nem dolgozom elég jól. Még most is teljesen meg vagyok néha hülyülve, hetekig hordok ki egy újságcikket, amit le kéne kenni.

– A HÁBORÚ EGY IDŐRE MUNKÁSKARRIEREDNEK IS VÉGET VET, HACSAK A TÁBORT NEM SZÁMÍJTUK IDE. TULÉLED, SZEGEDRE KERÜLSZ.

Szegeden munkát szereztem a katonai ellátó hivatalnál. Márta is lejött. Malmokat ellenőriztem, ugyanis mind feketéztek. Ezt nyugodtan tűrtem, nekem csak ellenőrizni kellett, nem följelenteni. Így el tudtam látni Kéri-Szántó Mirkót, aki nagy lebzselő volt, és Mártát is. A pokróc alatt, mert nagyon hideg volt, Molnár Ferenc színdarabjait olvasták föl egymásnak, míg én szegény dolgoztam. Márta kissé idegenül hatott, mert az illegalitásban, hogy zsidósága ne legyen föltűnő, vöröstre festette a haját. Beiratkoztunk az ifjúsági szervezetbe, és jártunk ki Tápéra, népdalra tanítani a fiatalokat. A népi fiatalok ugyanis nem ismerték eléggé a népdalokat. Mi Mártával fuvaláztunk is, meg rengeteg népdalt tudtunk, főleg Bartók nyomán.

– VOLT EBBEN VALAMI „FÉNYES SZELLŐ”?

Volt teljes népi összefogás, sőt amikor följöttem Pestre a kiadóra, próbáltam könyvkiadói utánpótlást és kollégiumot csinálni a Nékosz keretein belül. Májusban egy vagon tetején érkeztünk feleségemmel együtt a fővárosba. Előbb Szegeden a Szikránál jelentkeztem, hogy megtanítom őket könyvet kiadni. Állást nem adtak, mert ez pártkiadó volt, én meg jöttem. Semmi illegális kapcsolattal nem rendelkeztem. A Hungária régi vezetője viszont meghalt a munkatáborban, ezért apám kért, hogy vegyem át a könyvkiadó vezetését.

Ő a Csepel-szigeten dekkolt addig és sokáig védte az árja-párja mentesítés is. De anyám is elbújt, mert a Volksbund őt sem kímélte volna, gyakran előfordult, hogy a feleséget kapták el, ha a férjet nem találták. Bátyám ugye kinn volt Angliában, öcsém egy ideig otthon maradt, aztán ő volt az, aki rendkívül hamar rendkívül baloldali lett. Pesten bújtták, a háború után ő is a „Mintába” járt. És jól megbosszulta magát az összes tanáron, akit én utáltam. A vitéz Temessy Győző történelemtanáron például, aki ádáz sovíniszta volt. Aztán valamiért nem akart leérettségizni, mert már az egyetemre járt Krassó Miklóssal, meg a többi Lukács-növendékkel. De filozófiából sem óhajtott levizsgázni, mert ő a Mátrainál meg a Fogarasinál nem vizsgázik. Így aztán hosszú ideig bizonytalan volt a helyzete, mert bár nagyon sokat tudott, nagyon tehetséges volt, de se érettségije, se egyetemi végzettsége nem volt. Később nagy nehezen levizsgázott, sőt még ráhúzott egy matematika diplomát, és gondolkodott azon is, hogy miután ő bizonyításmélettel foglalkozik, még a jogi egye-

temre is beiratkozik. Megházasodott, csipkerekci lányt vett el, s a szülőkkel összeeszeve egy darabig hozzánk költözött. Beszerveztem a Gerőnéhez a Szikrába a „klasszikus” részlegre, ahol aztán éveken keresztül Marx műveinek kiadásával foglalkozott. Kitűnő filológus lett. Ez már 1952–53-ban történt, szomorú idők voltak, a szüleimet ekkor telepítették ki Fegyvernekre.

– TUDTÁL EZ ELLEN VALAMIT TENNI?

Nagy aláírásgyűjtésbe fogtam, a kérvényt Illyés Gyulától Lukács Györgyig mindenki aláírta, hogy a szüleimet vissza kell hozni. Páran nem adták a nevüket és valahogy ez volt az a pillanat, amikor én a Devecseri–Karinthy-féle svábhegyi társasággal ellentétbe kerültem, mert eléggé megorroltam, ha valaki nem merte ezt a kérelmet aláírni.

– EZ MÁR AZUTÁN VOLT, HOGY ŐKET „ÚRIFIÚKNAK” BÉLYEGEZTÉK?

Az írószövetségi vita azért elsősorban a Déry ellen folyt. Karinthy Cini csak úgy jelentkezett, hogy tessék minket is bírálni Révai elvtárs, mert mi is követtünk el hibákat. Hál’ istennek akkor már nem voltam a szakmában. Csak 1947–48-ig tudtam tartani a kiadót, elég szépen kiépítettem, folyóirattal bővítettem, elég jól is ment, nagy részletosztállyal, és amikor államosították a kiadókat, akkor elég természetesen engem neveztek ki a vezérigazgatónak. Sőt, rövid idő múlva megtették a Szent István Társulat vezérigazgatójának is. Ez tuskés állás volt.

Grósszel kellett tárgyalnom, tudniillik kiadványaik egy része súlyosan fasiszta volt. A szentséges könyvekkel nem lett volna baj, de volt ott jócskán háborús propaganda is. Ez összesen negyedévig tartott, akkor már tényleg el voltam szána arra, hogy mindent otthagyak. Kezdődött is az átszervezés, közölték velem, hogy vezérigazgató nem lehetek, csak vezérigazgató-helyettes, de nagyon számítanak rám. Apám ’45-ben még csak cégvezetőnek nevezett ki, és nagyon kevés fizetést adott. Amikor a párt döntött az előléptetésemről, akkor rögtön megháromszorozódott a fizetésem.

– MIKOR LÉPTÉL BE AZ ÉLCSAPATBA?

Még ’45 májusában. Beér János vitt el a Városház utcába, ott volt az V. kerületi pártszervezet, ő ott nagy fiú volt, mert a városházának volt a tisztí főügyésze. Gyorsan belökött a pártba, mondván, hogy ez egy érdeklődő fiú. Rögtön, amint feljöttem Szegedről. Ezt a tagságot aztán később valamilyen okból nem ismerték el, úgyhogy amikor temérdek pártfegyelmi, kizárás, visszavétel, KEB-ülés, ki-maradás után, valamikor a hatvanas években megint párttag lettem, akkor sem ezt, sem a munkásmozgalomban való részvételemet nem datálták vissza. Ezért sem bántam, amikor harmadszor is fölslatta magát a párt.

– AMIKOR BELÉPTÉL, MENNYIRE HITTEL AZ ÜGYBEN?

Az V. kerületi pártszervezet könyvtárát rendeztettem. Még nem volt pártfegyelem, az ember elment néha tünnetni. Komolyabbá akkor vált a dolog, amikor ’47-ben a választások előtt kineveztek az V. kerületi értelmiség szervezőjének és pártbizottsági tagnak, és hát részt vettem a kékcédulák választásokon.

– TEVŐLEGESEN?

Tevőlegesen és hányingeresen. Igaz, én „csak” szerveztem a kékcédulák szétosztását.

– EZEK SZERINT NAGYON MEGBÍZHATÓ ELVTÁRS VOLTÁL.

Főnököm, Antal Helén, akit akkor még nem kurvázott le a Rákosi a későbbi Háynéval együtt, bízott bennem. Egyébként a Helén volt a szerelme a Vértés Györgynek, aki Lukács földi helytartója volt annál a folyóiratnál, amit nemcsak kiadtam, de néha szerkesztettem is. Koalíciós folyóirat volt, *Fórum* címmel.

– NEKED, EGY ÉLETÉLVEZŐ ÉRTELMESEGINEK, PROFI LÁZADÓNAK, NEM VOLT UNALMAS A SOK NÉPNEVELÉS, TAGGYÜLÉS?

Amikor házi agitációra kimentünk Csepelre, lesült a bőr a képemről. Hogy körülbelül mikor váltam le tényleg a pártról? Akkor, amikor Lukács megtudja, hogy letartóztatják Rajkot és halott sápadtan azt mondja: „na, már itt is kezdik”. Lukács meglehetősen nyílt és őszinte volt. Az ifjú irodalmárok később a szemére hányták, hogy miért nem mondta nekünk Gyuri bácsi ezeket a szovjet dolgokat. Azért – válaszolta Lukács –, mert ha mondom, maguk följelentenek engem. Tudta, hogy én nem szaladok följelenteni, ha közli velem, hogy korunk központi problémája nem a kapitalizmus vagy szocializmus, hanem a diktatúra vagy demokrácia közti választás. Azt is nagyon korán mondja Lukács, hogy a döntő kérdés, mit fognak csinálni a mezőgazdasággal, mert ha kolhozosítanak, az szörnyű lesz. Azt is mondja apámnak és nekem, hogy Lenin megtartott egy jó könyvkiadót magánkézben, azt csak Sztálin rombolta le később, és hogy ameddig ő befolyással van a dolgokra, addig nem fogják a Hungáriát államosítani. 1948-ban már nem volt befolyása, én meg teljesen összeveszttem a minisztériummal, beleértve nemcsak Révait, hanem Losonczy Gézát, sőt Lukácsy Sándort is.

Pontosan emlékszem, amikor Lukácsy Sándor visszajön a politbüro üléséről, és beszámol a könyvkiadók vezetőinek, az Illés Endrének, Zádor Annának meg nekem, ilyen régi típusú szakembereknek, hogy a Rákosi elvtárs tanítása az, hogy túl kevés ívet szentelünk a kulákság elleni gyűlöltre nevelésnek. Szóval akkor már nagyon érett bennem az, hogy én innen hamar el fogok menni. Ehhez még hozzájárult az állandó minisztériumi piszkatúra, rovincsolás, meg egy főkönyvelő, akit a nyakamba raktak, mert a felesége Vas Zoltán titkárnője volt. A főkönyvelő maga főkönyvelni ugyan nem tudott, ezzel szemben nyilvánvalóan régi nyilas volt és természetesen velem szemben gyakorolta az éberséget. Főleg az zavarta őt, hogy az íróknak minden fajta előlegeik vannak, amikre még nem adtak be kéziratot. Én a régi időkben nevelkedtem, tudtam, hogy az író pénzelní kell, ha az ember a kiadóhoz akarja kötni. Ha Nagy Lajosnak pénzre van szüksége, vagy Krúdy Zsuzsának, akivel a Krúdy-összes kiadását tervezem, akkor adok nekik pénzt. Ilyen tradicionális, polgári módon vezetett könyvkiadó volt a miénk.

– EZ VOLT AZ ELSŐ TALÁLKOZÁSOD A BÜROKRATIKUS GAZDASÁGI IRÁNYÍTÁSSAL?

Igen, és teljesen visszaretentett. Nagyon sokáig harcoltam például az ellen, hogy a könyvkiadót elvállasszák a nyomdától, meg a könyvterjesztőtől, és küzdöttem a kibontakozó lektori diktatúra ellen is. Érdekes lektoraim voltak. Pálóczi Horváth György, akit a párt hazahívott Londonból azért, hogy értelmiségi hetilapot csináljon, odatették hozzám lektorátusvezetőnek. Nem teljesen egyezett az ízlésünk, nagyon hamar letartóztatták a Rajk-per-

ben, és akkor megkaptuk Kolozsvári Grandpierre Emilt. Nagyszerű volt, egy nagy mondást és az életnek egy fontos területét tanultam tőle. A nagy mondás, a három H káderpolitikai elve: Hülye Hülyét Hoz. A fontos terület pedig a szexualitás: állandóan fantáziált és valami hihetetlen gyönyörűségeket tudott kitalálni. Két lektorunk volt: Zulauf Teofil, és a Párizsból nagy nehezen hazahozott Köpeczi Béla. A Bélának legnagyobb baja mérhetetlen óvatossága volt. Egy jellegzetes eset: bejön, azt mondja, hogy beadtak hozzá egy történelmi regényt. Mondom mi baj van vele? Azt mondja, rossz. Mondom, akkor ki kell dobni. Azt mondja, nem lehet. Mondom miért? Mert ávós a szerzője.

Egyetem, Csepel, tudomány

– SZÓVAL '48-BAN OTTHAGYOD EZT A KELLEMES TÁRSASÁGOT...

Az V. kerületből áttesznek az úgynevezett tudományos pártszervezetbe, amit nagyon jól tűrök, mert káderese a már régen ismert Krúdy Zsuzsa néni. Propaganda-előadásokat jól tudtam tartani. Valahol elsajátítottam a brosúramarxizmust és jártam például a pszichológusokhoz társadalmi formákat előadni. Ezek gyomorforgató dolgok voltak, mert én tudtam, hogy a tanítványaim egy s másához sokkal jobban értenek mint én. A *tőkét* végigolvasva úgy gondoltam, be kell iratkozni a Közgazdasági Egyetemre, annál is inkább, mert jó haverok vannak ott, mint Nagy Tamás, meg Gréti, a felesége. Kiválasztanak kétezer jelentkező közül százat az esti évfolyamra, én nem tudok nappalira menni, nekem el kell tartani a családomat. Abból a százból kb. húsz végez, ezek még megvannak. Elég jó társaság, Pulai Miklós például, Révész Gábor, Siklaky István.

– ÉRDEKES, A KIADÓNÁL FÖLÉPÜL A TERVGAZDASÁG, AMIT HELYBŐL UTÁLSZ, DE ELMÉSZ AZ EGYETEMRE UGYANAZT TANULNI. APÁD OTT MARADT?

Ő az Atheneum Nyomdánál lesz igazgató. Átrakják oda. '49-ben vágják ki végleg. Egy darabig maradhatott, mert hihetetlen nagy szakmai hitele volt. Abban az időben még az Aschner is az Egyesült Izzóban fungál. Lassan, talán nem is annyira a főnökség bizalmalansága miatt nyíródnak ki, hanem mert nem lehet megállítani a proletáriátus előre nyomulását, valaki kipiszkálja, a helyi új undokak közül. Megindul a gépezet, és az államapparátus sose tudja, hogy mit indít meg a mélyrétegekben. Magyarország pedig mindig szervilisen próbálja végrehajtani, nem is azt, amit a főnökség akar, hanem azt, amiről azt gondolják, hogy a főnökség akarja. Tehát így csöppen ki apám, talán része van ebben annak is, hogy én is odavágom az egészet, ünnepiesen elbúcsúszom a minisztériumtól, és elmegyek a MÁVAG-ba 1948 végén. Tehát az egyetem első évében változtatok állást, és akkor egy idő múlva valahogy kihűl a Nagy Tamás irántam, meg kihűl a matematika professzora is, aki föl akart venni a tanszékére, és nem kapom meg azt az adjunktusi állást sem, amit föl kínáltak, mert hiszen most rossz káder lettem.

– HOGYAN BESZÉLTEK A CSALÁDBAN EZEKRŐL A DOLGOKRÓL? TE MEG AZ ÖCSÉD KOMMUNISTÁK VAGYTOK, A PAPÁD GONDOLOM SEHOVA NEM LÉP BE. HITVITÁZTOK, VAGY INKÁBB ÖSSZEKACSINTOTOK: GUGGOLVA IS KI KELL BÍRNI, ÉLJÜK TÚL, ADJUK MEG A CSÁSZÁRNAK, AMI A CSÁSZÁRÉ?

Apám egy ideig kimondottan büszke, mert a legtöbb általam nyomda vezetője olyan ember, akit apám a Hungáriába mentett, ott tartott, mindig is baloldali fészek volt a cégünk. Csupa apám nevelte ember. Az egész családban azt hiszem, én voltam, aki legkorábban vesztette el a hitét. De tartotta bennem a lelket sokáig Lukácsnak az a szép adomája a Kohnról, aki ki akar térni, de mielőtt kitér, el akar menni Rómába, a tiszteletese meg nem engedi, mert tudja, hogy akkor meglátja, hogy micsoda kupleráj van az egyházban. Visszajön a Kohn és azt mondja, hogy most ő tényleg kitér. A pap erre megkérdezi, hogy nem látta, milyen korruptak ott a Vatikánban, pénzért árulnak bűnbocsánatot, és összeviszza paráználkodnak. Kohn így felel: nem vagyok vak, de ha mindezek ellenére ilyen jól mennek a dolgok, akkor mégiscsak van ebben üzlet. Lukács mindig is csodálkozott, hogy a tervgazdaság dacára még járnak a villamosok. Elméletileg még mindig nem tudok leszámolni a dologgal. Amikor a *Marx átvilágítását* írtam, arra bizony elment három hónapom, hogy szembenézzek a Kis Jánosnak az előző túlmelegségéből kialakult túlhidegségével, mert úgy gondolja, hogy miután ő szakított a marxizmussal, azzal megszűnt a marxizmus és most már Nyugaton sincsenek marxisták.

– HOGY FOGADJA A KÖRNYEZETED, HOGY ODADOBOD AZ IGAZGATÓI ÁLLÁST?

Szüleim nem helyeslik, a feleségem se. Feleségemnek akkor van a legneofitább korszaka, akkor szervezi a Pedagógiai Főiskolát. Amikor például kollégáival Kecskeméten elrontják a gyomrukat, akkor beadvánnyal fordulnak a Központi Vezetőséghez, hogy őket az ellenség megmérgezte. De előtte egy fél évvel még az van, hogy a feleségem fölébred éjjel és miután én rengeteget nyüzsgök, kiadó, pártmunka, *Fórum*, azt kérdezi: mondd, ha a Rákosi azt mondja, hogy fojtsál meg, akkor te meg fogsz engem fojtani? Persze, válaszoltam, de addig is aludj nyugodtan.

– AKKOR ÉPP TE VOLTÁL A PÁRTFI. DE SOKGENÉRÁCIÓS ÉRTELMSÉGIKÉNT BIZONYÁRA FÖLÜLRŐL NÉZTÉL A KÁDEREKRE...

Elitizmus van bennem, fölényesség az egyetemen, ahol szerintem a Nagy Tamás is rosszul oktatja Marxot, mert nem ért hozzá, holott a legjobb tanárom volt, nagyon világos fejű, nagyon logikus, de hát korlátozott. Olyan ember, aki a hallgatók előtt azt mondja, hogy milyen butaság az opera, az emberek nem veszik észre, hogy egy fal hiányzik, és ott énekelnek a lelkükről – hogy lehet ezt elhinni? Nem érti, hogy a művészet mire való, nem olvasott, tudatik, hogy a szovjet pártiskola szövegét adja elő az egyetemen, de azt is úgy, hogy előbb lefordítják neki, mert oroszul sem tud. És mégis szerettem a Tamást.

Persze nem azonosultam vele. Azonosulni tudtam (ez is valószínűleg hiba volt) Lukácsal, meg Déryvel, meg Nagy Lajossal, vagy a baloldali szellemi előtöréssel, amit meg kell formálni, folyóiratot kell neki csinálni, könyveket kell kiadni. Ott volt például Déry Tibor háromkötetes regénye, a *Befejezetlen mondat*, egyébként valószínűleg nem túl jó regény, de nem azért, amit a Révai mondott róla. Engem nagyon érdekelt, hogyan lehet a meglehetősen konzervatív ízlésű magyar könyvkereskedőket arra késztetni, hogy sokat vegyenek belőle és kitegyék a kirakatba. És akkor kitaláltuk, mert akkor még nem volt újjáépítve Budapest, hogy három különböző címlapja legyen a köteteknek, és ha az ember egymás mellé rakja őket kiadódik a régi Budapest látképe.

– BARÁTI TÁRSASÁGODBAN IS JELEZTED KEZDŐDŐ KÍVÜLÁLLÁSODAT?

Teszem azt, ha a Cini megérkezett, hogy a Révai milyen nagyszerű dolgokat mondott az irodalomról, akkor én ránéztem és azt kérdeztem, hogy ki az a Révai? Rákosit is kevésbé tudtam komolyan venni. Az egyik nagy lebukásom éppen az volt, hogy a Sztálin elvtárs születésnapjára kellett egy reprezentatív kötetet csinálni, amit a Betlen Oszkár rakott össze fényképekből, majd ugyanő tiltotta le, mint fő agit-prop-os, miután a honoráriumot már fölvette érte. Az ítélet szerint a könyv nem volt méltó Sztálinhoz. Rotációs papíron, jó minőségű nyomásban, óriási példányszámban, fillérekért hoztuk ki, a baj az volt, hogy Uitz Béla Sztálin-képét tettük a címlapra. Azon bizony a Sztálin homlokába bele volt vágva, mert ez a homlok egy kissé alacsony volt, így Uitz jobbnak tartotta úgy középtájon befejezni. A folyosói pletyka szerint azért kellett bezúzatni a kötetet, mert Sztálin elvtárs homlokába belevágott a könyvkötő.

– AZ EGÉSZ GARNITÚRÁBÓL CSAK LUKÁCSOT TUDTAD TISZTELNI?

Még őt sem mindig, mert folyton bennem volt a kisördög. Megkövülten néztem például Lukács orra végén a cseppet, hogy mikor fog leesni, vagy hogy letörlí-e idejében. Nem beszélve arról, hogy az állandó szófurdulatára „nézze kérem, a dolog ennél sokkal bonyolultabb”, azonnal azt válaszoltam magamban: azért tudós valaki, hogy a rövid lényegét mondja. Ugyanakkor nagyon szerettem, jó volt beszélgetni vele.

Akivel igazán jóban voltam, akit igazán tiszteltem és nagy örömmel láttam, hogy az Eörsi István számára is az egyetlen és kétségbenvonhatatlan morális lénynek bizonyult, az Gertrúd volt, Lukács felesége. Jó közgazdász volt. A matematikához is értett, jól lehetett vitatkozni vele azokról a dolgokról, amik akkoriban érdekelték. Mert még mielőtt bekerültem a Közgazdaság-tudományi Intézetbe már matematikai közgazdaságtannal kezdtem foglalkozni.

– KIK VOLTAK A BARÁTAID A HÁBORÚ UTÁN?

Hát Márta révén továbbra is a svábhegyi társaság. Bár később elszakadtam tőlük. Rényitől azonban nem, ahányszor elváltam, mindig hozzájuk mentem két hét jutalomüdülésre. Buba sajnos nagyon hamar meghalt, és hihetetlenül hiányzik. Nem is mint barát, hanem az a hihetetlen könnyedsége, amivel Neumann János-i zsenialitással tudta megtalálni egy-egy probléma világos matematikai struktúráját. A tisztelet nem jó szó. Erre egész életemben nem voltam képes. Tudtam, hogy mit tud és elismertem. Tudtam, hogy tőle lehet kérdezni. Később is híres volt arról, hogyha az Akadémia Matematikai Kutatóintézetének igazgatói értekezletére bejött bármelyik kutató egy sejtésével, akkor azonnal háttal fordított az értekezletnek és már csak az érdekelte, hogy a sejtésből kijön-e valami.

– A NAGY ROHANGÁLÁSBAN MIKOR JÖTTEK A GYEREKEK?

János '46-ban, Misi '54-ben született. Közben egy halott gyerek. Valahogy kínlódtunk a házassággal, és gondoltuk, hogy azért, mert nincs gyerek, és majd ha lesz gyerekünk, akkor jobb lesz. Hát nem lett jobb, mert elindult a házasságom kívüli keresgélés mindkét oldalon.

– VAN-E VALAMI EBBŐL A KORBÓL, AMI MIATT MÉG MINDIG FÁJ A FEJED?

Ezt '56-ban gondoltam végig. Az egyetlen dolog, amit igazán mélyen szégyellek, az az a készség volt, mellyel, amikor főlektoromat, Pálóczit letartóztatták, összecsomagoltam az íróasztala tartalmát és ceruzástul, rádióstul beküldtem a belügybe, anélkül hogy megnéztem volna. Nem kértek erre. Ez denúciálás volt. Nem hiszem, hogy volt a fiókjaiban valami különösen érdekes, de valahogy örültem, hogy megszabadultam az egésztől.

– ELHITTED, HOGY KÉM?

Nem. Mert tudtam, hogy kém volt. Elmondta nekem, hogy az Intelligence Service-ben dolgozott a negyvenes évek elején. Eszembe sem jutott, hogy ő a kommunista rezsimet fűrná. De valahogy viszolyogtam tőle. Kierőszakolta például egy nagyon rossz antifreudista brosúrájának kiadását, amit kimondottan rühelltem.

– NEM ÍRTÁL SEMMI OLYASMIT, AMIT KÉSŐBB NEM LÁTTÁL SZÍVESEN?

Nem. Egyszer Madarász Aladár végigolvasta mindazt, ami tőlem megjelent. Valahol a régi polgári matematikai közgazdászokkal kapcsolatban jelentek meg rosszalló mondatok, rossz időpontban, de nem tőlem. Csak Szamuely írta, hogy én mondtam volna. Még tiltakozni sem tudtam ellene, mert itthon sem voltam. Az ötvenes években főként a *Tőke*-indexet csináltam. Ez most hülyén hangzik, de akkor az volt a véleményem, hogy miután láttam, hogy a kurrens irodalom nem más, mint Marx-idézetek különböző kötésszavakkal való összekapcsolása, úgy gondoltam, hogy én ezt a citatológiát egyszer s mindenkorra lesöpöröm az asztalról azzal, hogy elkészítek egy indexet, amelyben minden hely megtalálható. Volt még, amit nagy kedvvel gyűjtöttem: Marxnak a jövőző szocialista társadalomról írott fragmentumait, ezeket azonban valahogy nem akarták kiadni.

– EZ LUKÁCS HATÁSA VOLT? VISSZA MARXHOZ, MÁR EKKOR?

Nem, tudtam, hogy ez a nyelv és ebbe nekem bele kell sseggelni magamat és jobbnak kell lenni mint Nagy Tamás vagy Hoch Róbert. Már tudtam, hogy veszélyes területre merészkedem majd. A matematikai gazdaságtant nagyon is szükséges volt marxista szenteltvízzel leönteni, hogy szabad legyen csinálni. Amikor a fizikusok rájöttek, hogy ha kimondják a dolgokat, akkor máglyára kerülnek, mint Giordano Bruno, kitalálták a matematikai fizikát, amit a klérus nem értett. Hát szükség volt egy matematikai közgazdaságtanra is, hogy a klérus ne értse, hogy mit művelünk.

– S VAJON AZ ÉPP ILYEN KORÁN FÖLTÜNT NEKED, HOGY VANNAK KÜLÖNBSEGEK A NÉMET ÉS AZ OROSZ „KLASSZIKUSOK” KÖZÖTT A MARXIZMUSON BELÜL?

Elég hamar szétvált ez a két vonal. Amikor elkezdtem Lenint olvasni, láttam, hogy csapnivalóan rossz közgazdász. Viszont hallatlanul jó, erőszakos szervező. Pont ellentéte Marxnak, akinek minden szétesett a kezében, de tényleg jó közgazdász volt, korának kiemelkedő elméje. Lukáccsal elég korán elkezdtünk arról beszélgetni, hogy milyen hátrányokat okoz az, hogy a marxizmus épp a nagy Szovjetunióban került terítékre, és hogy Marx nem így gondolhatta. A kulcskérdés az volt, hogy vajon ki lehet-e várni, miként azt Sartre mondta, hogy a sztálinizmust a művelt munkás dönti meg. Voltak ilyen csábesszmék. Ez már az ötvenes évek. '56-ban kétségbeesve rohantam Lu-

kácshoz, amikor meghallottam, hogy az új párt alapító tagja, hogy az istenért, miért vesz ebben részt?

– REMÉLEM, AZT MONDTA, HOGY TÖRTÉNELMI SZÜKSÉGSZERŰSÉG VOLT.

Lukácsnak egyik legnagyobb hibája volt, hogy ha ő egyszer valamire rátette az életét, akkor amennyiben a szolgálatait igénybe óhajtják venni, úgy ő minden kétélye ellenére kötelességének érzi, hogy rendelkezésre álljon.

– HOGY ZÁRTAK KI A PÁRTBÓL?

Ennek elég bonyolult története van. Kezdődik Losonczy üzenetével, még 1947-ben, vagy '48 elején, hogy Dérynek és Lukácsnak pedig nem szabad fizetni (ezen jól összevesszünk), folytatódik a már említett Sztálin-díszkiadás bezúzásával és azzal, hogy a Hungária Nyomdában egy volt nyilas szerzi meg a párttitkárságot és azonnal elkezd rajtam éberséget gyakorolni. Ezenkívül némely szexuális ügyem is akadt, a saját káderesem szeretett volna velem lefeküdni, de nekem éppen nem volt kedvem hozzá. Szóval hosszas tárgyalások után végül is kizárnak.

– DE HÁT TE KÖZBEN PROLETÁRRÁ AVANZSÁLTÁL. EZ NEM JAVÍTOTT A HELYZETEDEN?

Nem. A helyzetet az javította, amikor valamikor, 1951 vagy '52 folyamán a Lukács-körnek átmenetileg megjavult a pozíciója, és akkor Lukács kért egy KEB-felülvizsgálatot és a régi pártbüntetés megsemmisítésével visszavettek a pártba.

– MI VOLT A VÉGSŐ INDOK? KISPOLGÁRI VISELKEDÉS?

Egyrészt avantgardizmus, tehát a Bródy elvtársnak igazan van, de túl korán mondta. Ez az, amit a jóindulatú fegyelmi biztosok árultak el nekem általában, mert mire egy ilyen nehézkes pártfegyelmi lezajlik, addigra már rég kiderül, hogy a dolog, amiért elítélnék, már megfelel az új pártvonalnak. A fő indok, a párttal szembeni őszintétlenség, tiszta marhaság, mert soha semmilyen életrajzomban nem titkoltam el, hogy kvázi-tőkés származású vagyok, amihez hozzátartozik, hogy igazából nem is vagyok tőkés, „csak” értelmiségi, dehát az x-es az x-es. Szóval apám nem abból élt, hogy tőkéje volt, hanem hogy vezérigazgatója volt egy valamikori családi vállalatnak, amelyik közben svájci tőkeérdekeltséggé változott át.

A kirúgásért még vissza kellett menni a Hungária Nyomda pártszervezetébe, amit annak idején én szerveztem meg. Még a kizárásban is közreműködtem, mert rábeszéltem a pártszervezetet, amelyiknek alapító tagja voltam, hogy ha a párt ezt akarja, akkor legyenek szívesek, szavazzák meg a kizárásomat, mert nekem így sokkal egyszerűbb a helyzetem. Ez bizonyos értelemben tisztázta viszonyomat a párthoz.

– AMIKOR VISSZAKERÜLTÉL, MÁR TELJESEN GYAKORLATIAS (EGZISZTENCIÁLIS) MEGGONDOLÁSOK VEZETTEK? MENNYIRE HASONLOTTÁL MEG AZ EGÉSZ RENDSZERREL?

Nem olyan egyértelmű és egyszerű a dolog. Elmentem esztorgálni, mert tudtam, hogy akkor békén hagynak, és a lehető legolcsóbban úszom meg az egészet, mialatt kijárom az egyetemem. Ez praktikus megoldás volt. De azért volt bennem munkásromantika is. Megtanultam aztán a gyárban jól, hogy milyenek a szocdemek, milyenek a régi kom-

munisták, hogyan viselik el a Gerő-féle bérrendezéseket a munkások, amikor a belügy kiszáll bérfizetésre és amikor elég egy zokszó az izgatás kimondásához. Végül is végig az egész egyetem alatt dolgoztam, sőt utána is majdnem egy évig, mert amikor bementem a személyzeti osztályra a Közgazdasági Egyetem bizonyítványával, azt mondták, hogy sajnos a MÁVAG-ban egy ilyen mezőgazdasági végzettségűnek nem tudnak munkát adni. Egyszerűen nem tudták, mi az a közgazdasági végzettség.

– HOGY NÉZTEK RÁD, A FIZIKAI KÁDERRE A BARÁTAID, AKIK ÍRTÁK A SZEBBNÉL SZEBB VERSEKET A KOMMUNIZMUSRÓL, DE NEM TÖRTÉK ÖSSZE MAGUKAT ÉRTE?

Azoktól akkor kezdtem elválni. Akkor kerültem közel Bächer Mihályhoz, ami megint sok veszekedéssel járt, mert ő a Nagy Imre–Rákosi harcban végül is mindig a Rákosi mellett érvelt. Sőt még Rényi is, azzal az érveléssel, hogy Rákosi szerette a matematikát és adott rá pénzt, Nagy Imre pedig nem. Én Nagy Imrénél eléggé belendültem.

– '53 UTÁN MARADTÁL HITHŰ „NAGYIMRISTA”, VAGY ELLENE IS LÁZADOZTÁL? HA JÓL TUDOM, NEM LETTÉL PETŐFI-KÖRÖS, NEM ROHANTÁL AZ ELSŐ SORBAN FELVONULNI, NEM LÖTTÉL, NEM KONSPIRÁLTÁL.

Valóban nem. Egy kicsit azért a kollégista mozgalomban részt vettem, amikor a Petőfi-kör megalakul, a szélén mindig ott voltam. Meg ott volt Tóth Ági, az egyetemről indult nagy-nagy barátság. Amikor a feleségem azt hiszi, hogy a szeretőm, akkor még távolról sem az, de '56 folyamán valahogy egymásra találunk. 16 éves korában került az egyetemre, érettségi nélkül. Állati értelmes és tehetséges volt, később polgárd-oktató lett. Nagyon sokat segített, mindig be tudtam dolgozni a tanszékére, és valami pluszpénzt tudtam szerezni nála. A férje révén értesülök nagyon korán a Demény–Weisshaus frakcióról.

– SZOKÁSOS „BURZSOÁ INDIVIDUALIZMUSOD” TARTOTT VISZA A MOZGALMÁRSÁGTÓL? ISMERTED A NAGY IMRE KÖRÜLI EMBEREKET...

Én ki nem állhattam Vásárhelyit. Ismertem és elítéltem korábbi viselkedését a Rádióban. Az emberek persze változnak, Vásárhelyi ma már nem azt jelenti, amit akkor, és Gimes neve is mást jelent. Egyike volt első pártmegbízottsáimnak, hogy megkérdeztek tőlem: maga ott dolgozik, ahol a Magyar Nemzetet nyomják, el tudná-e a kefelevonatot este hozni, mielőtt még a Szabad Népnek lapzártája lenne. Hát persze, miért ne tudnám. A Hold utca sarkán fog találkozni egy elvtárral. Mint kiderült, az „elvtárs” Gimes Miki volt, akit akkor már rég ismertem, mert az unokanővéremnek csapta a szelet. Rényi Péterrel együtt, ha jól emlékszem. Később egyre kevésbé voltam benne a mozgalomban, Láttam, hogy ha az ember hajlandó a személyes

szabadságáról lemondani, akkor, ha egyszer rajt van a káder-sakktáblán, akkor káder-sakkozni vele. Amikor én lementem vezérigazgatóból esztergályosba, tudtam, hogy ezzel leveszem magamat a listáról. Nem tudtam akkor még, hogy ezt nómenklatúrának hívják. De nagyon pontos fogalmaim voltak arról, hogy itt vannak bizonyos állások, amiket én nem akarok betölteni, és vannak bizonyos emberek, akik betölthetik ezeket az állásokat, és én nem óhajtok közéjük tartozni. Nagy Imrének úgy véltem segíteni, hogy Lukácsot óvtam bizonyos dolgoktól, amiktől azonban ő nem óvta magát, mert mint a katonaló, ha halotta a kürtszót, odarohant szolgálni.

– MIT CSINÁLTÁL '56 DRÁMAI PILLANATAIBAN?

Október 21-én kikísérem a szüleimet a Keletibe, hosszan szaladok mellettük, utána elég szomorúan elmegyek kirándulni Ágival a Pilisbe, teljesen megfáradva jövőre haza, tehát az első „rádiósnapot” még az ágyban töltöm, mert csurog az orrom. 24-étől kezdek közlekedni, taszít és vonz egyszerre amit a városban látok. Az „aki magyar velünk tart” hangulatát nagyon utálok, érzem a gerjedő fasiszmust, de látom az első napok dobozokban őrzött százasaikat is és azt, hogy nem fosztogtják az üzleteket. Végére tesz nekem a kivágott zászló is. A gyerekeimet a nyakamba rakom és elmegyek az Országház előtti lövöldözésbe, csak éppen van annyi eszem, hogy ha jön egy csukott páncélos, akkor én annak a hátába kerülök és nem eléje.

– ELJÁRTÁL A PETŐFI-KÖRI VITÁKRA?

Volt amire igen. Az irodalmira elmentem, mert az érdekelt. De a közgazdaságra például nem. 1955–56-ban alapvetően szemlélődtem. A sajnálatos események alatt Tóth Ágiba voltam szerelmes éppen. Egyszerre csak belém állt, hogy itt van ez a teremtés, akit átneveltem az egyetemen, és mindenfajta baja van, és József Attilát szaval nekem, és nagyon bízik a forradalomban, és akkor én viszem az utcán és mutatom neki, hogy lógnak sárga cipő miatt embe-

rek. Érzem a halmozódó ellentéteket, borzasztóan megfázom a Rajk temetésén, mert természetesen elmegyek oda. Hihetetlen keserőséggel jövőre haza, ehhez jön még egy teljes házassági válság, és a szüleim akkor már másfél éve tartó kivándorlási igyekezete. Egy ideig, amíg Nagy Imre erős, vissza tudom őket tartani, amikor azonban Rákosi visszaveszi a vezetést, már nem tudok mit mondani az apámnak meg az anyámnak, hogy miért maradjanak itt. Állás nélkül és kirúgva. Nekem sem megy jól és az öcsémnek sem, ő akkoriban éppen csiszol a MOM-ban.

A reformerek sem csábítottak. Nem akarom elkötelezni magam, de nem is akarok nemet mondani. János gyerekeim is ilyen. Nem kapunk kitüntetést, nincs az az eset, hogy mi plecsnit kapjunk. Az Illés igen, a Szőrényi igen, még a Cseh Tamás is, de még a „nemzet csótánya”, Nagy Feró is kap, ő nem. Én sem.

